

KAPİTALİST ÜRETİM TARZI VE İŞ KAZALARI

Dr. Elif ALTUNDAŞ

Halk Sağlığı Uzmanı, Erzurum İl Sağlık Müdürlüğü

Giriş Yerine

Kaza tanımında saklıdır!

“Bana iş kazasını nasıl tanımladığınızı söyleyin size kazaları önleyip önleyemeyeceğinizi söyleyeyim”

İş kazaları söz konusu olduğunda, iş kazası tanımını en fazla üzerinde hemfikir olunan, en az tartışmalı başlık olarak karşımıza çıkmaktadır. İş kazalarının kaçınılmaz bir biçimde üretim süreciyle ilişkili oluşu, işçinin, sermaye sahibinin, üretim araçlarının ve metanın; bunlardan en az birinin kazadan etkilenmiş olması iş kazası denildiğinde ortak bir algının da oluşmasını sağlar. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) iş kazalarını “Yaralanmalara, ölümlere, üretim kayıplarına ve zararlarına yol açan planlanmayan olaylar” olarak tanımlanmaktadır (1). Ülkemizde ise iş kazası tanımı 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu 13. maddesi uyarınca “Sigortalının işyerinde bulunduğu sırada; İşveren tarafından yürütülmekte olan iş nedeniyle veya görevi nedeniyle, sigortalı kendi adına ve hesabına bağımsız çalışıyorsa yürütmekte olduğu iş veya çalışma konusu nedeniyle işyeri dışında; bir işverene bağlı olarak çalışan sigortalının, görevli olarak işyeri dışında başka bir yere gönderilmesi nedeniyle asıl işini yapmaksızın geçen zamanlarda; emziren kadın sigortalının, çocuğuna süt vermek için ayrılan zamanlarda; sigortalıların, işverence sağlanan bir taşıtla işin yapıldığı yere gidiş geliş sırasında, meydana gelen ve sigortalıyı hemen veya sonradan bedenen ya da ruhen özüre uğratan olaydır” şeklinde yapılmaktadır (2).

Bu iki tanımdan hareketle, ILO’nun tanımını üretim sürecinde rol alan tüm unsurlara eşit mesafede durmaya çalışan bir yaklaşımın ürünü olarak değerlendirmek mümkünken, ülkemizde geçerli olan iş kazası tanımını farklı kılan en önemli unsurun “işçiyi” merkeze koyan bir yaklaşım olduğunu söylemek ne yazık ki mümkün değildir. ILO’nun tanımını yalnızca üretici güçleri değil, üretim süreci sonucunda ortaya çıkan ürünün de uğradığı hasarı, kaybı veri alırken, 5510 sayılı kanunun ilgili maddesinin her satırındaki “sigortalı” vurgusu dikkat çekicidir. Bir işçinin sigortalı olmadığı koşullarda yaşadığı olay ülkemizde yasal olarak iş kazası olarak değerlendirilmemektedir. Türkiye İstatistik Kurumu Hane Halkı İş Gücü Araştırması Ağustos 2011 sonuçlarına göre ülkemizde sigortasız çalışanların oranı % 43,6’dır (3). Ülkemizde çalışanların halen neredeyse yarısı sigortasız olarak çalıştırılmakta olup, iş kazalarına uğramak konusunda sigortalı çalışanlarla kıyaslandıklarında daha fazla riskle karşı karşıya oldukları gerçeği bir yana yaşadıkları olayın iş kazası olarak kabul edilmesi için bile çaba sarf etmeleri gereken milyonlardan bahsetmekteyiz.

Ülkemiz için işçi sağlığı ve iş güvenliğine ilişkin tartışma daha iş kazasının nasıl tanımlanacağından başlasa da, iş kazası tanımından daha da tartışmalı başlıklarla karşı karşıya olduğu belirtilmelidir. İş kazalarının nasıl sınıflandırılacağı, iş kazalarının nedenlerinin değerlendirilme biçimi gibi iş kazalarının önlenmesi konusunda son derece yaşamsal olan başlıklardaki farklı yaklaşımlar, iş kazalarının önlenmesi, işçi sağlığının korunması ve geliştirilmesi

Súrekli Tıp Eğitimi Dergisi Fotoğraf Arşivi: Dr. Ceyhan İrgil/Emeğin Dansı

ile iş yerinde sağlık ve gúvenlik kúltürünün oluşturulması konusunda yol alınmasını da gúçleřtirmektedir. İş kazalarının sınıflandırılması ve nedenlerinin tespiti konusundaki tartişmaların bir b÷lümü kazalara ilişkin yeterli bilimsel araştırma ve veriye sahip olmayişımızla ilişkiliyken temel belirleyenin işçi sağlığı ve iş gúvenliđi alanına bakışta sahip olunan ideolojik yaklaşım olduğu unutulmamalıdır.

Efsaneler ve Hakikat

“Bir taş attım kuyuya...”

Örneğin bu satırların yazarı úlkemizde pek çok kaynaktaki yer alan iş kazalarının % 98'inin, meslek hastalıklarının ise % 100'ünün önlenebileceğine

ilişkin verinin bilimsel dayanaklarına ilişkin konu ile ilgili epidemiyolojik araştırmaları, Uluslar arası Çalışma Örgütü'nün raporlarını, Avrupa İş Sağlığı ve Gúvenliđi Ajansının raporlarını, Amerikan Ulusal Mesleki Sağlık ve Gúvenlik Enstitüsü'nün raporlarını değerlendirmeye çalıştığında yukarıdaki veriyi doğrulayan bir kaynağa ulaşamamıştır. Konunun önemi yukarıdaki ifadeden hareketle iş kazalarının %98'i önlenebilir ise %2'sinin önlenemeyecek oluşu sonucuna varılmasıyla ilişkilidir. Bu ifadeyi kullanan kaynaklardan bazılarının Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından “2002 yılında yayınlanan Gúvenlik Kúltürü Raporu”na atıfta buldukları gör÷lmüştür (4, 5, 6). Sözü edilen rapora ulaşılamamış ancak yine Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından 2003 yılında Safety in Numbers, Pointers

for Global Safety Culture at Work başlığı ile yayınlanmış rapor değerlendirildiğinde, raporun 8. sayfasında “Bazı iřle ilişkili hastalıkların genetik ve kalıtsal nedenler gibi katkıda bulunan faktörler nedeniyle eliminasyonun zor olduğu ancak iş kazalarına önlenebilir faktörlerin yol açtığı belirtilmiş, bu durumun endüstrilemiş úlkelerin kaza oranlarını sürekli azaltmasıyla gösterilebildiği ve hatta çoğu şirket ve bazı hükümetler tarafından da sıfır kaza hedefinin benimsendiği vurgulanmıştır” (7).

Buna rağmen pek çok sendika başkanın, meslek odası yöneticisinin, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı yetkililerinin yanı sıra son olarak 11 Eylül 2011 tarihinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Faruk Çelik’in İstanbul’da ondokuzuncusu gerçekleştirilen Dünya İş Sağlığı ve Güvenliği Kongresi açılış konuşmasında “Yapılan araştırmalara göre iş kazalarının yüzde 98’inin, meslek hastalıklarının da yüz de 100’nün önlenabilir olduğunu, gerekli önlemler alınmadığı için her yıl iş kazaları ve meslek hastalıkları sebebiyle birçok úlke nüfusuna denk insan topluluğunun hayatını kaybettiğini” yinelemiştir (8).

Kaza İdeolojisi ve Hakikat

“İdeolojisi iştir kişinin sınıfına bakılmaz”

Bu örnekler bugün işçi sağlığı ve iş güvenliği alanına bakışta sahip olunan ideolojik yaklaşımın egemen ideolojinin ürünü olduğunu bizlere bir kez daha göstermektedir. Egemen ideolojiyi katıksız burjuva ideolojisinden ayıran, yalnızca sermaye sınıfı tarafından değil tüm toplumsal sınıflar tarafından üretildiği ve yeniden üretim sürecinde bu kesimlerce de benimsenmesidir. İş kazaları arasında önlenemeyecek olanların var olduğuna ilişkin kanının yalnızca sermaye sınıfı ve temsilcileri tarafından değil, işçi sınıfını temsil etme iddiasında olanlar tarafından da dillendirilmesi egemen ideolojinin işçi sağlığı ve güvenliği alanında ne denli etkili olduğunun kanıtıdır.

Kanımızca yukarıda tartişılan, iş kazalarının bir bölümünün önlenemez olduğu sonucuna bizi götürebilecek yaklaşımın kaynağı iş kazalarının hangi faktörlerin etkileşimi sonucu ortaya çıktığını açıklamaya dönük teorilerden en eski ve tarihsel olanı olabilir. 1930’larda tanımlanan Domino Teorisi kazaların % 88’ini insanların güvenli olmayan davra-

nışlarına (güvensiz hareket), % 10’unu güvenli olmayan eylemlere (güvensiz koşullar) bağlarken; geriye kalan % 2’sinin ise “Allahın işi-takdiri-” “Acts of God” olduğunu varsayıyordu. Böylelikle % 2’sinin nedeni açıklanamayan iş kazalarının önlenebilirliğini tartişmak da mümkün olamayacaktı.

Yukarıda her ne kadar işçi sağlığı alanında bilimsel veri üretimi konusunda ciddi yetersizlikler olduğundan bahsetsek de, 1930’lardan bu yana iş kazalarının nedenlerini açıklamak konusunda daha iyi bir noktada olduğumuz, kazaları takdir-i ilahi yaklaşımı ile açıklayacak kadar çaresiz olmadığımız açıktır. İşçi sağlığı ve iş güvenliği alanında gerek yapılan bilimsel araştırmalara gerekse bu araştırmalardan üretilen bilimsel verinin yorumlanmasına temel teşkil edecek yaklaşım işçi sınıfı ideolojisi olmaksızın iş kazalarından mutlak biçimde kurtulamayacağımız ise başka bir gerçekliktir.

Bu doğrultuda ele almamız gereken bir diğer unsur da bugün úlkemizde kazaların bir bölümünün engellenemeyeceğine ilişkin yaklaşımın temelini oluşturan teorinin, domino teorisinin iş kazalarının çok büyük bir kısmının, yüzde seksen sekizinin işçilerin sergiledikleri güvensiz hareketlere bağlı olarak ortaya çıktığına dair iddiasıdır. Böylece iş kazalarının büyük ölçüde sorumlusu güvensiz davranışları sergileyen işçiler olmaktadır. Çoğu kez güvensiz davranışlar başlığı altında sıralanan koruyucu ekipmanları veya sağlanan koruyucuyu kullanmamak, tehlikeli işleme yöntemleri (keskin, kaygan cisimleri göze kaçırmak, kaldırma esnasında gevşek tutuş vb.), uygun aletlerin kullanılmaması, tehlikeli hareketler (koşma, atlama, bir şeyin üzerinde yürüme vb.) gibi nedenler ne ölçüde işçilerin tercihlerinin ürünü olarak değerlendirilebilir tartişmalıdır. Örneğin pek çok işverenin aslında iş kazalarının önlenmesinde üçüncül koruma olarak kabul edilen kişisel koruyucu ekipmanları bile işçilere sağlamaktan kaçındıkları koşullarda daha büyük maliyet unsuru olarak göreceklere teknik düzenlemeleri yapmamaları, yine teknolojik olarak daha gelişmiş ve güvenli üretim araçlarını temin etmemeleri ve üretim yöntemlerine geçişi sağlamamaları işçilerin tercihleri ile ilişkili olmasa gerek. Bu tür bir yaklaşımın kimi işçilerin yeterli güvenlik kültürüne sahip olmayışı ya da risk algılarındaki eksikliği göz ardı etmediğini ancak yine yeterli güvenlik kültürü ya da gelişmiş bir risk algısına sahip işçilerin eğitimli, ka-

lifiye, güvenceli ve örgütlü çalışma olanaklarına sahip olanlar olabileceğini ekleyelim.

Yukarıda sıralanan gerekçelerle, iş kazalarının nedenlerine eğilmeksizin, temel neden yerine görüngülere odaklanan yaklaşımlar iş kazalarının önlenmesine katkı sağlayamayacaklardır. Bu nedenle de üretim sürecini ilgilendiren ve etkileyen faktörleri iş kazalarına olan etkileri açısından değerlendirmek anlamlı olacaktır.

Kazaya Davetiye Çıkarmak: Kâr Maksimizasyonu

Kapitalist üretim biçiminin özgünlüğü sömürülen-sömüren ilişkisini ücretli emek üzerinden kurmasıdır yani işçi emeğini zorla değil ücret karşılığında sermaye ve üretim araçlarının sahibi olana satar ve üretim sürecine özgür iradesi ile dâhil olur. Ancak hayatta kalabilmek için emeğini satmak zorunda olduğundan ücret ve çalışma koşulları açısından seçici olmaktan ziyade sermayenin önerdiğini kabule, koşullara ikna olmaya zorlanır. İşçilerin sağlık ve güvenlik hakkı ile kapitalist üretim tarzı arasındaki çelişki de işte tam burada başlar.

Kapitalist üretim sürecini farklılaştıran özelliklerinden en önemlisi ise kendini önceleyen zanaat-kâr eliyle yapılan manifaktür tarzındaki “ustalaşmış” el emeğine dayalı ve küçük ölçekli olmanın ötesinde, büyük ölçekli kitlesel üretim ile önce makineleşme ardından da otomasyondur. Başka bir ifade ile sermayenin organik bileşiminin sürekli artmasıdır.

Sermaye sınıfı üretim sürecinin sonucu olarak ortaya çıkan değerın yalnızca küçük bir kısmını, - işgüçlerini yeniden üretebilecek kadar olanını- işçiye ücret olarak ödeyerek “paylaşıırken,” işçi sınıfı tarafından üretilen değerın büyük bir bölümüne, yani artı değere el koyar.

Çalışma süresinin uzatılması ile mutlak sömürü arttırılırken; çalışmanın yoğunlaştırılması ve sermayenin organik bileşiminin büyümesi ile de (başka bir ifade ile teknolojinin gelişmesi ile) emeğin verimliliği (başka bir ifade ile sömürü oranı) arttırılabilir. Özetle, artı değer miktarını maksimize etmeyi, işçilik maliyetlerini en aza indirmeyi, işin yoğunluğunu arttırarak emeğin verimlilik oranını yükseltmeyi hedefler. Birkez daha: İşçilerin sağlık ve güvenlik hakkı ile kapitalist üretim tarzı arasındaki çelişki de tam burada başlar.

Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi'nin Temmuz 2000 tarihli üçüncü sayısında Prof. Dr. Giovanni Berlinguer'in İş ve Sağlık ile İlgili Olarak Etik Sorunlar başlıklı yazısında da vurguladığı gibi karın maksimizasyonu, maliyetlerin minimizasyonu ile işçi sağlığı ve iş güvenliği arasında derin bir çelişki vardır. Berlinguer bu durumu “İşçilerin sağlık ve güvenliğini sağlama ile işte minimum maliyet ve maksimum üretimi sağlama arasındaki çelişki her zaman var olmuştur” diyerek ifade etmiş ve “Bu değerler ve yararlar arasındaki ilişki, ekonomik durumdan, sosyal grupların görece gücünden, kanunlardan, hükümetten, etik ilkelerden her zaman etkilenmiştir” diyerek sözlerini sürdürmüştür (9).

Sermaye sınıfının kâr maksimizasyonunu sağlamak üzere üretim maliyetlerini azaltmakta kullandığı yöntemler değerlendirildiğinde kapitalist üretim süreci ile iş kazaları arasındaki ilişki daha fazla netlik kazanacaktır. Kapitalist üretimde üretim maliyetlerini azaltmanın en etkin yolu işgücü maliyetlerini azaltmak, dolayısıyla işgücü için yapılan tüm ödemeleri en aza indirmek mümkünse sıfıra indirmektir. Günümüzde sigortasız işçilerin, taşeron işçilerin, kadın işçilerin, çocuk işçilerin, mevsimlik ve geçici işçiler ile göçmen işçilerin işçilik maliyetlerinin diğer işçilerden düşük olması nedeniyle çok çeşitli iş kollarında çalıştırılmalarının yaygın bir biçimde tercih edildikleri bilinmektedir. Yine çoğu kez enformel sektörlerde çalışan bu işçiler diğer işçilerle kıyaslandığında daha fazla iş kazalarına maruz kalmaktadırlar. Aşağıda öncelikle tartışılacak olan da bu iddiaya dair kimi örnekler olacaktır.

İşçi Çocuklar

Çocuk işçilerin geçirdikleri iş kazalarına ilişkin verilerin büyük ölçüde gelişmiş kapitalist ülkelere ait veriler olduğu, söz konusu ülkelere 15 yaş altı çocukların sigortasız işlerde çalışmalarına fazla rastlanmadığından dolayı da sınırlı sayıda iş kazası geçirdikleri ve/veya bunun sonucunda daha az zarar gördükleri ifade edilse de (10) Amerikan Ulusal Mesleki Sağlık ve Güvenlik Enstitüsü'nün 2003 yılında yayımlanan “Preventing Deaths, Injuries and Illnesses of Young Workers” başlıklı raporu, çok sayıda genç işçinin, işyerinde gerçekleşen yaralanmalar nedeniyle hastaneye kaldırıldığı ya da öldüğü uyarısıyla başlıyor. Yine aynı raporda ABD'de 1992-

2000 yılları arasında iş kazaları nedeniyle 603 çocuk işçinin öldüğünü bunların 119'unun 14 veya 15 yaşlarında, 122'sinin ise 14 yaşından küçük olduğu belirtiliyor. Acil Servislere ait 1998 yılı verilerine göre ise iş kazalarına bağlı ölümcül olmayan yaralanmaların 15-17 yaş grubunda, 15 yaş üstü tüm yaş gruplarıyla karşılaştırıldığında 1,7 kat daha fazla olduğu da vurgulanmaktadır (11). Kapitalizmin daha az gelişkin olduğu ülkelere doğru gidildiğinde ise tablonun daha da ağırlaştığı görülüyor. Brezilya'da iş kazalarının % 8,5'inden 10-17 yaş grubu çocuk işçileri etkilerken, bu oranın Filipinler'de tahmini olarak % 24 (5-17 yaş grubu işçi çocuklar) olduğu belirtiliyor (10).

Kadın İşçiler

Kadınların işgücüne katılım oranı, gelişmiş kapitalist ülkelerde özellikle de formal sektörlerde gün geçtikçe artıyor. Kimi kaynaklar ABD, Kanada ve Avrupa ülkelerinde işgücünün neredeyse yarısını kadın işçilerin oluşturduğunu belirtiyorlar (12, 13). Gelişmiş kapitalist ülkelerde kadınların iş gücüne katılımları fazla olmasına rağmen halen kadın ve erkek işçilerin farklı sektörlerde yoğunlaştıkları, kadınların daha ziyade sağlık hizmetleri, sosyal yardım hizmetleri, büro işleri, öğretmenlik-egitmenlik, satış gibi "kadın işleri" ya da "kadına uygun/yararlı" işlerde çalıştıkları görülüyor. Kapitalizmin daha az gelişmiş olduğu ülkelerde ise kadınların formal sektörlerde işgücüne katılımı daha az iken kayıt dışı sektörlerde daha fazla çalıştırıldıkları dolayısıyla hem sektörel nedenlerle hem de söz konusu ülkelerdeki kayıt ve veri sistemlerindeki sorunlar nedeniyle kadınların karşılaştıkları iş kazalarına ilişkin yeterli veriye ulaşamamaktayız.

ABD, Kanada ve Kuzey Avrupa ülkelerine ait tüm iş kollarının bir arada ele alındığı istatistikler değerlendirildiğinde kadın işçilerin erkek işçilere göre iş kazalarına uğramak konusunda daha fazla risk altında olmadıkları tespit edilmiştir (14). Diğer yandan yukarıda sıralanan kadın işgücünün yoğunlaştığı sektörler ayrıca değerlendirildiğinde kadınların iş kazalarına uğramak konusunda dezavantajlı oldukları ortaya çıkıyor. Sağlık ve sosyal yardım hizmetlerini yürüten çalışanların % 80'ini kadınların oluşturduğu, sağlıkta hemşirelik ve bakım hizmetlerinin ise %90'ı kadınlar tarafından yürütülen Kanada'da yapılan, söz konusu sektörlerde çalışan 40.000'in üzerinde kişiyi kapsayan bir araştırmaya

göre aynı işi yapan kadın işçiler erkek işçilere göre iş kazaları konusunda 1,5 kat daha fazla risk altındadırlar (15). Yine 2011 yılında Kanada'da yayınlanan WorkSafeBC raporuna göre 2001-2010 yılları arasında sağlık ve sosyal yardım hizmetlerinde çalışan kadınların % 33'ü iş kazalarına uğramış, bu sektörleri kadın çalışanların % 16'sının kazaya uğradığı konaklama, yemek ve eğlence sektörü izlemektedir. Aynı rapor işe bağlı ölümlerin % 20'sinin sağlık ve sosyal yardım hizmetlerinde çalışan işçiler arasından olduğunu ortaya koymaktadır (16). ABD'de otel çalışanları arasında yapılan bir araştırmaya göre kadın otel çalışanları kazalara bağlı yaralanmalarda 1,5 kat daha fazla risk altındayken, hem kadın hem de Latin Amerikalı veya İspanyol kökenli olmak bu riski 2 katına kadar çıkarabiliyor (17). Kore'de yapılan bir başka araştırma ise az gelişmiş kapitalist ülkelerde kadın işçi olmayı anlatıyor. Standart dışı sektörlerde çalışan bu kadınların iş kazalarına uğrama sıklığı %12,5 olarak bulunuyor ve iş kazaları açısından yüksek risk altında oldukları belirtiliyor (18).

Göçmen İşçiler

Mevsimlik ve göçmen işçilerin iş kazaları konusunda risk altındaki gruplar arasında olduklarına ilişkin literatürde çok sayıda araştırmaya rastlanmaktadır. Bu durum, gelişmiş kapitalist ülkelerde söz konusu işçilerin yaygın bir biçimde çalışması ile ilişkilidir. Bahreyn'de İnşaat sektöründe çalışan Asyalı göçmen işçilerin diğer işçilerle kıyaslandığında daha fazla iş kazası geçirdikleri gösterilmiştir (19). ABD'de ise göçmen tarım işçilerinin göz yaralanmaları açısından yüksek riskli işçiler olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur (20). İsrail'de evlerde çalışan, bakım ve temizlik hizmetlerini yürüten Filipinli göçmen işçilerin iş kazalarına bağlı yaralanmalar söz konusu olduğunda yüksek risk altındaki gruplardan oldukları belirtilmiştir (21). Yine Orta Doğu Ülkelerinde Nepalli göçmen işçiler için iş kazaları ve yaralanmalar açısından riskli işkollarının tarım ve inşaat sektörü olduğu gösterilmiştir (22). Şangay'da yapılan bir araştırmaya ise 1256 göçmen işçi katılmış ve bu işçilerden % 38,3'ünün bir önceki yıl iş kazalarına bağlı yaralandığı belirtilmiş, bu işçilerin de en fazla yoğunlaştıkları sektörün inşaat işleri ile ilişkili sektörler olduğu belirtilmiştir (23). Tüm bu araştırmalar göçmen işçilerin en fazla is-

tihdam edildikleri iş kolları olarak iş kazaları ve yaralanmalar açısından en riskli sektörler olan inşaat ve tarımın ön plana çıktığını da göstermektedir.

Sonuç

İş kazalarını önlemek, işçi sağlığı ve iş güvenliğini geliştirmek doğrultusunda varılan nokta ile yürütülen çalışmaların mevcut durumu değerlendirildiğinde konunun çoğu kez eksikli kaldığı düşünülen bir yanını bir kez daha tartışmaya açmak gereği duyulmuştur. Öncelikle konu ile ilgili kavramları yeniden gözden geçirmenin gerekliliği ortadadır. İş kazasının ne şekilde tanımlanacağından başlayarak ne kadarının nasıl önlenebileceğine ilişkin değerlendirmelere uzanan tartışmada, hangi kavramların çerçevesinden baktığımız, hangi ideolojik argümanları kullandığımız farkında olalım ya da olmayalım çok büyük önem taşımaktadır. İş kazalarının sonuçları açısından geri dönülemez bir biçimde etkilediği yegane unsur işçilerdir. İş kazalarının sonucunda evet üretim araçları zarar görebilir, meta üretimi etkilenebilir, pek çok kaynakta ekonomik kayıplardan bahsedilir -ki bu kayıp aslında yine sermayenin el koyduğu miktarın, kendi payının azalması olarak okunmalıdır. İş kazalarının işçiler açısından sonuçları ise maliyet hesabı yapanların hesaplarını neredeyse imkansız kılacak kadar zorlaştırabilir. İşçilerden açısından kimi örneklerde iş kazalarının sonucu yaralanmalar iken kimi örnekler sakat kalma ve ölümlerle sonuçlanabilir. Sırf bu nedenle bile iş kazalarına önlemeye dönük yaklaşım işçiyi merkeze koyan bir yaklaşım olmak zorundadır.

Diğer bir zorunlulukta iş kazalarının hangi dinamiklerin ürünü olduğunu irdelemeye dönük yaklaşımların içinde yaşanan üretim tarzının karakteristik özellikleriyle doğrudan ilişkisini veri almasına dairdir. Yukarıda sıralanan örnekler, sermaye tarafından, kendilerine sağladığı düşük işçilik maliyetleri nedeniyle gün geçtikçe daha fazla tercih edilen ve yaygınlaşan çalışma biçimleri ile işçilik türlerine ilişkindir. Kimi zaman yeni işler ve yeni işçiler olarak tanımlanan bu kesimlerin tarihi kapitalizmin tarihi kadar eskidir. Kapitalist üretim tarzı

daha emekleme aşamasındayken kadın ve çocuk işçiliğinin kâr maksimizasyonu sağlamak doğrultusunda ne denli elverişli olduğunu keşfetmiştir. Yine günümüzde çoğu kez kayıt dışı çalışanlar -çalıştırılanlar- başlığı altında toplanabilecek olan kadın işçiler, işçi çocuklar, mevsimlik ve göçebe işçiler ile sigortasız olarak çalıştırılan milyonlarca işçinin iş kazaları konusunda daha dezavantajlı oldukları gerçeği, söz konusu işçilerin ancak kapitalist üretimin tercihleri olduğu ile birlikte okunmalıdır. Böylesi bir okuma ile kolaylıkla kapitalizmin kâr maksimizasyonu, kâr maksimizasyonunun düşük işçilik maliyetleri, düşük işçilik maliyetlerinin ise iş kazaları anlamına geldiği görülmektedir. Diğer yandan yaşananların vicdani boyutundan bağımsız kapitalist üretim biçiminin kaçınılmaz bir biçimde ürettiği iş kazalarını tümüyle ortadan kaldırmak kapitalist üretim ilişkilerini sorgulamak ve dönüştürmekle mümkün olabilir.

Kaynaklar

- 1- Encyclopedia on Occupational Health and Safety, 4th Edition, Volume 2 Part 5, Chapter 34
- 2- Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, (Tarih:31.05.2006, Sayı: 5510). Üçüncü Bölüm
- 3- T.C Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Haber Bülteni, Sayı 228, 15 Kasım 2011
- 4- İş Sağlığı ve Güvenliğinde Sosyal Tarafların Rolü, www.turkis.org.tr/source.cms.docs/turkis.org.tr:ce/.../is106.pdf (Erişim Tarihi: 11.11.2011)
- 5- www.mess.org.tr/isg/31_Ekim_Yeditepe/Salih_Kilic.pdf (Erişim Tarihi: 11.11.2011)
- 6- Kumlu: İş Kazaları Sonucu Meydana Gelen Ölümler Kader Olmamalı, www.thesis.org.tr/TR/Genel/t.ashx?... (Erişim Tarihi: 11.11.2011)
- 7- Safety in Numbers, Pointers for Global Safety Culture at Work, International Labour Organization 2003, Geneva
- 8- 19. Dünya İş Sağlığı ve Güvenliği Kongresi Açılış Konuşmaları, 11-15 Eylül 2011, İstanbul
- 9- Berlinguer G. İş ve Sağlık İle İlişkili Mesleki Durumlar, Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, 2000;3:41- 44.
- 10- Fassa A.G., Parker D.L., Scanlon T.J. Child Labour: A Public Health Perspective, Chapter 9, Oxford Press 2010.●

ÖZELLEŞTİRMELER VE İŞ KAZALARI

Dr. Nilay ETİLER

Doç., Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı AD

Özelleştirme Kavramı ve Türkiye’de Özelleştirmeler

Özelleştirme genel olarak devletin ekonomik faaliyetlerinin ortadan kaldırılmasına yönelik devlet mülkiyetindeki işletmelerin mülkiyetinin özel kesime devri anlamına gelmektedir (1). Böylece serbest piyasa ekonomisinin tesisi olanaklı olmaktadır (2). Özelleştirmeler, 1970’li yıllarda kapitalist sistemin içine girdiği krizi aşmak için tüm dünyada uygulamaya giren neoliberal politikaların en temel stratejisidir.

1980 sonrasında egemen hale gelen neoliberal stratejinin sermayenin ihtiyaçlarının karşılandığı ekonomi politikalarının bütünü olduğu (3:33-34) göz önüne alındığında bu politikaların en önemli uygulayıcısının bizzat devlet aygıtının kendisi olduğu da netlik kazanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı Sonrası’nda özellikle Avrupa’da ortaya çıkan sosyal refah devleti, nasıl tüm üretimi kamusal olarak sürdürmeye çabasındaysa, aynı devlet dönüşerek küresel neoliberal politikaların uygulayıcı haline gelmiştir. Neoliberal politikaların ilk dönemlerinden itibaren İngiltere ve ABD öncülüğünde gündeme gelen ‘devletin küçültülmesi’ söyleminde, küçültülmesi arzulanan devletin ‘sosyal yönü’ olmuştur(3). Diğer yandan ulusal ekonomi içinde devletin küçültülmesi amaçlandığında en etkin aracın özelleştirme olduğu belirtilmektedir (2). Türkiye’de de 1980 sonrasında oluşturulan yeni birikim modeli, özelleştirmeler ve deregülasyon politikaları eşliğinde devletin iktisadi ve toplumsal işlevlerinin tasfiyesidir. Devletin sosyal özelliğinin yitiminin işçi sınıfı açısından önem, devletin sınıflar arasındaki düzenleyici, dengeleyici rolündeki değişim ve terazinin bir kefesinin sermayeden yana ağırlaşmasıdır.

Özelleştirmenin söylem düzeyindeki amacı kamu iktisadi teşekküllerinin devlet bütçesine verdiği yükü azaltmak hatta buradan gelir elde etmektir. Oysa neoklasik iktisatçılar bile özelleştirmenin anlamlı bir ekonomik gerekçesi olmadığını bunun

ideolojik ve siyasi bir tercih olduğunu belirtmektedir (4:22). Altta yatan amaç ise kar amacı gütmeksizin üretim yapan kamunun, kapladığı büyük bir alanı serbestleştirmek ve sermayenin alanına bırakmaktır. Mülkiyetin kamu ya da özel olmasının çok da önemsenmediği ilk dönemlerde esas meselenin piyasa biçimiyle ilgili olduğu kabul edilmekteydi. K. Boratav’ın ifadesiyle temel doktrin “tam rekabete yaklaşan piyasalar etkinliğe de yaklaşır, tam rekabetten uzaklaştıkça bozulur. Mülkiyet önemli değildir; tam rekabetten uzaklaşmak özel mülkiyette de mümkündür.” sözleriyle ifade edilen rekabettir.

Özelleştirme, sadece kamu iktisadi işletmelerinin satışından ibaret değildir. Daha geniş anlamda özelleştirme özel yatırımın desteklenmesi ve her bir sektörde özel sektörün payının artırılmasıdır. Diğer bir deyişle bir yandan kamu iktisadi işletmeleri sermayeye devredilirken diğer yandan yenilerinin açılması çeşitli biçimlerde teşvik edilmiştir. 1980’li yılların Türkiye’sinde yapısal uyarılama programı doğrultusunda devlet ilk olarak imalat sanayisinden çekilerek ağırlığı alt yapı hizmetlerine vermeye başlamıştır. Bu dönemin başka bir özelliği de ihracatçı sektörlerin vergi iadesi düzenlemeleri, ithal girdilerde vergi muafiyeti, teşvik ve kredi kullanımını gibi mekanizmalarla desteklenmesidir. 1989-93 arası dönemde mali sermayenin ulusal ve uluslararası sermayeden serbestleşme evresinde, özelleştirme programına alınan kamu kesiminde taşeronlaştırma uygulamalarının başladığı ve bu şekilde özelleştirmelerin önünün açıldığı görülmektedir. Hemen ardından gelen 5 Nisan 1994 kararları ile sermayenin yeniden yapılandırılmasında yeni bir aşamaya geçiş sağlanmıştır. Bu dönemden sonra sahneye giren IMF reçeteleri ekonomik, toplumsal ve siyasal yapıda temel dönüşümleri başlatarak, özelleştirmenin içinde olduğu bir dizi önemi beraberinde getirmiştir (3:102).

Diğer bir özelleştirme türü, kamu kuruluşlarının mülkiyetini devretmeden ticarileştirilmeleridir

(4). Bu durum daha çok sağlığın da içinde bulunduğu hizmet sektöründe yaşanmıştır. Bu sürecin sonunda kamu-özel sınırlarının ortadan kalktığını, kamu kuruluşlarının da özel sektördeki gibi bir anlayışla yönetildiğini, hizmet satın aldığı, sözleşmeli ve/veya güvencesiz statüde işçi çalıştırdığı görmekteyiz.

Özetle, özelleştirmeler üç başlık altında gerçekleşmektedir:

1. Kamu kuruluşlarının mülkiyetinin özele devri
2. Özel sektörün desteklenmesi
3. Kamu sektörünün içine özel sektör kurallarının girmesi

Neoliberal politikaların temel çıkış noktasının giderek azalan kâr oranları olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda alınan tüm neoliberal önlemlerin özünde kâr oranlarını tekrar eski düzeyine ulaştırmak olduğu ortaya çıkmaktadır. Kâr oranlarının giderek azalması ile ortaya çıkan durum, kapitalizmin yapısal krizinden başka bir şey değildir. 1970'lerde başlayan ekonomik krizin çözümü olarak ortaya konulan neoliberal politikaların stratejileri bir bütün olarak ele alınmalıdır. Neoliberal dönem ulus-devlet döneminin de sonunu getirmiş, sermayeye ulus ötesi olanakları açmıştır. Öyle ki maliyetlerin azaltılması yoluyla kâr oranlarını artırma çabaları ulus ötesine taşmış ve neoliberal küreselleşme dönemi olarak da adlandırılan yeni bir dönem başlamıştır. Böylece neoliberal küresel dönemde, sermaye daha çok kâr edebileceği dünyanın çeşitli bölgelerine göç ederek, buralarda üretim yapmaya ya da yaptırmaya başlamıştır. Bu dönemde genel olarak kârı maksimize etmek adına üretim merkez kapitalist ülkelere Türkiye gibi çevre kapitalist ülkelere hareket etmiştir. Çevre ülkelerde kar oranlarının merkez ülkelere göre daha yüksek olmasının iki temel nedeninden biri gerek ücretlerin gerekse sosyal güvenlik ve iş güvenliği harcamalarının az olması nedeniyle emek maliyetinin düşük olmasıdır. Diğerisi ise çevreyi korumaya yönelik yaptırımların daha gevşek olması nedeniyle çevre kirliliğini önlemeye yönelik maliyetlerin oldukça düşük düzeyde kalmasıdır. Kısaca, faaliyetlerini dünya ölçeğinde planlayarak yürütebilen çok uluslu şirketler, hammaddelerini en uygun ortamlardan sağlamak, kredisini en düşük maliyetle elde edebileceği yerden almak,

yeni üretim birimlerini sermaye/emek ilişkisi, pazar, vergilendirme, alt yapı, istikrar vb bakımdan en uygun yerde kurmak ve farklı bölgelerde ve ülkelerde ürettiği parçaların montajını farklı mekanlarda gerçekleştirmek istemektedirler (3:33).

Türkiye'nin özelleştirme öyküsü 1984 yılında KİT'ler ve bunlara ait tesislere, hisse senedi ihracı yoluyla gerçek ya da tüzel kişilerin ortak olabilemesine ilişkin bir yasa çıkartılmasıyla başlamıştır. Bilindiği gibi 1980 Darbesi Türkiye'de neoliberal politikaların uygulanabilmesi için uygun vasatın yaratılması amacıyla gerçekleştirmiştir. Buna karşın ilk dönemlerde özelleştirme konusunun henüz 'olgunlaşmadığı' 1982 Anayasası'nın kapsamında özelleştirme kavramının olmamasından anlaşılmaktadır. Boratav'a göre Türkiye'de iş çevreleri ve sermaye tarafından hazırlanan, sermayenin anayasası olarak adlandırılacak 1982 Anayasası'nda özelleştirme olmamasını o dönemde bu doktrinin henüz yerleşmemiş olması ile ilişkilidir (4). Hatta bu nedenle özelleştirme süreci zaman zaman Anayasa engeline takılmış ve bu süreçte pek çok iptal davası kazanılmıştır.

1984 yılında KİT'lerin özelleştirilmesiyle başlayan süreç Türkiye'nin yaşadığı 1994 Nisan ekonomik krizi sonrası daha da kurumsallaşmıştır. Bundan sonraki dönemde sahneye IMF, DB gibi uluslararası aktörler çıkmıştır.

Özelleştirme İdaresi'nin verdiği bilgiye göre 1985 yılından itibaren 270 kuruluştaki kamu hisseleri, 22 yarım kalmış tesis, 857 taşınmaz, 8 otoyol, 2 boğaz köprüsü, 114 Tesis, 6 Liman, şans oyunları lisans hakkı ile araç muayene istasyonları özelleştirme kapsamına alınmıştır. 25 kuruluştaki kamu payı ile 4 taşınmaz daha sonra özelleştirme işlemine tabi tutulmaksızın kapsamdan çıkarılmak, tasfiye edilmek veya kapsamda olmayan başka bir kuruluşla birleştirilerek tüzel kişiliği sona erdirmek üzere devredilmiştir (5). Özelleştirilen kamu kuruluşlarının bazıları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Özelleştirmenin Çalışanlar Açısından Sonuçları

Özelleştirme sürecinin en dramatik sonuçlarını KİT'lerde çalışanlar ve bunlara bağlı nüfus yaşa-

Tablo-1: 1985-2011 yılları arasında özelleştirilen kuruluşlardan bazıları

Demir Çelik	Sigortacılık
Çelbor	Ankara Sigorta
Asilçelik	Güven Sigorta
İsdemir	Bankacılık
Kardemir	Denizbank
Gıda	Etibank
GİMA	Anadolubank
Orman Ürünleri	Madencilik
SEKA Bolu İşletmesi	Çimento Fabrikaları
SEKA Dalaman İşletmesi	Bozüyük Seramik
Hizmet Sektörü	Konya Krom
HAVAŞ	Kümaş
USAŞ	Çinkur
Denizcilik	Makina
TDİ Liman İşletmeleri	KÖYTAŞ
Tarım Orman	TÜSTAŞ
Ordu Soya	Petrol ve Yan Ürünleri
ORÜS	Petrol Ofisi
SEK Süt	PETLAS
Turizm	Tekstil
Türban	Sümer Holding

mıştır, çünkü bu çalışanların istihdam biçimlerinde önemli değişimler olmuştur. Devletin özelleştirme sürecindeki genel yaklaşımı, özelleştirme programına alınan kuruluşlarda ilk olarak işgücünde bir takım düzenlemeler yapmak böylece hem özel sektör için cazip hale getirmek hem de satışa hazırlamak olmuştur. İşgücündeki düzenlemelerden biri çalışan sayısını azaltmaya yönelik olarak erken emeklilik, tazminat ödemeleri gibi koşullar altında işten ayrılma seçeneğinin sunulmasıdır. Bunu kabul etmeyenler için diğer kamu kuruluşlarına geçerek kamu çalışanı olma statülerini sürdürme seçeneği de söz konusudur ancak bu durumda oldukça kısıtlı tercihler söz konusu olmuştur. Bunun örneği TEKEL'in özelleştirilmesi sürecinde gözlenmiş, işçilere başka illerdeki kuruluşlara nakil

Tablo-2: Sosyal Güvenlik Kurulu verilerine göre 1999 ve 2009 yıllarında zorunlu sigortalıların sektörlere dağılımı

	1999	2009	Değişim yüzdesi
Kamu sektörü	754.791	852.248	+ 12,9
Özel sektör	5.077.424	8.177.954	+ 61,1

hakkı tanınmasıyla pek çok işçi ilk seçeneği tercih etmiştir (6).

Sözleşmeli çalışmayı teşvik amacıyla kullanılan yöntem ise sözleşmeli çalışana ödenen ücretin ve ek ödemelerin oldukça yüksek tutulması, buna karşın sürekli statüdeki çalışanların ücretlerinin çok düşük oranlarda maaş artışlarıyla yoksullaştırılmaları olmuştur. Bütün bu özelleştirme politikaları sonucunda yıllar içinde kamuda çalışan sayısı giderek azalmıştır. Tablo-2'de görüldüğü gibi 1999'dan 2009'a gelindiğinde kamu sektöründe çalışan zorunlu sigortalı sayısı %13 artarken özel sektörde %61 oranında artış olmuştur (7,8).

Tablo-3: Çalışma Bakanlığı verilerine göre 2000-2008 yılları arasında kamu ve özel sektörde çalışan sayısındaki değişim

Sektörler	Kamu	Özel
Enerji	-38,7	126,7
Madencilik	-53,4	72,8
Petrol, kimya ve lastik	-58,7	29,8
Çimento, toprak, cam	16,4	26,7
Dokuma	-47,9	19,8
İnşaat	-52,7	17,5

Çalışma Hayatı İstatistikleri 1999 ve 2007. ÇSGB.

Özelleştirme uygulamaları sonucunda kamu pek çok sektörde küçülmüştür. Tablo-3'te 2000-2008 yılları arasında seçilmiş bazı sektörlerde çalışan sayısı üzerinden kamudaki küçülme, özel sektördeki büyüme görülmektedir (9,10). Sektörler arası en önemli artış özel enerji sektöründe gözlenmektedir.

Bu tabloda dikkat çeken diğer bir nokta da, enerji ve madencilik hariç tabloda verilen sektörlerde kamu çalışanlarının azalma oranının özel sektörde karşılığını bulmamasıdır. Diğer bir değişle özelleştirme sonucunda işlerini kaybedenlerin bir kısmı özel sektörde istihdam edilmemiştir. Bu tabloda kapitalizmin doğasından olan “az sayıda çalışanla yüksek üretim elde etme” dürtüsünün payını göz önünde bulundurmak gerekir. Özelleştirmenin çalışanlar açısından sonuçlarını değerlendirirken not düşülmesi gereken bu noktanın, ileride tartışılacağı gibi yaşanan işçi sağlığı ve iş güvenliği sorunları ile yakından ilişkisi vardır. Kaldı ki özelleştirilen kamu kuruluşlarında işlerini kaybedenlerin tekrar istihdam edilme olasılıkları bazı özelliklerine göre değişmektedir, diğer deyişle özelleştirme sırasında işçiler açısından işgücü piyasasında bir “seçilme (seleksiyon)” söz konusudur. Özelleştirme sonrasında emeğin durumunu çimento ve petrokimya sektörleri özelinde inceleyen bir çalışmada genç ve eğitimi görece yüksek işçilerin yeni iş bulma olasılıklarının yüksek olduğu, 50 yaş civarındaki işçilerin ve kadınların yeni iş bulma olasılıklarının ise düşük olduğu saptanmıştır. Diğer bir önemli nokta da işten çıkarılan işçilerin yeni buldukları işlerinde devlet sektöründeki ücretinin %66'sı civarında ücret kazanabilmesidir (11:174).

Bu noktada doğrudan özelleştirmelerin bugüne kadar pek konuşulmayan sonuçlarından biri olan kadın çalışanlar konusuna kısaca değinmek gerekir. Kamu sektörü içinde güvenceli, ücret eşitsizliği olmaksızın istihdam olanağı bulan kadınların yoğun olduğu tekstil, gıda gibi sektörlerin özelleştirilmesi, kadın emek gücünde işsizlik, esnek çalışma, düşük ücretlerle çalışma gibi bir takım sorunları ortaya çıkarmıştır. Örneğin, TEKEL'de toplumsal cinsiyete dayalı işbölümüne uygun bir biçimde tütünün elle ayrıldığı kısımda kadınlar, ambalajlama ve yükleme işlerinde erkekler çalışmaktaydı. 2000 yılında tütün ayıklayan makinelerin kullanıma girmesinin ardından 2001 yılında

başlayan özelleştirme sürecinde bu işletmelerde kadın çalışanlara olan gereksinim tartışması başlamış ve kadın çalışanların sözleşme süreleri kısaltılmıştır ve 2002 yılından itibaren sözleşme süresi 5 ay ile sınırlandırılmıştır (6). TUSİAD, “kısa vadede kadın işçilerin düşük pazarlık gücüne sahip, düşük ücretli ve statülü kadınların işletmeler tarafından tercih edilebileceğini ancak uzun vadede işletmenin pazarlanabilme olanağını yaratabilmek için yenilenen teknoloji, çoğunlukla nitelik gerektirmeyen işlerde çalışan kadınların işlerine son verilmesi ile sonuçlanabileceği” saptamasını yaparak özelleştirmenin kadın istihdamı üzerine olumsuz etkilerini dile getirmektedir (11). Sonuçta özelleştirmeler kadınlarda ücretli istihdamın daralmasına neden olan etmenlerden biridir.

Buraya kadar, tamamlanma aşamasına gelen doğrudan özelleştirmelerin (KİT'lerin özelleştirilmesi vb.) çalışanların istihdamında yol açtığı değişime değinildi. Ancak daha yakıcı ve önemli olan, dolaylı özelleştirme adı verilen özelleştirme politikalarının sonucunda yaşananlardır. Çünkü kapitalist sistemde karın maksimizasyonu olarak özetlenen kavramda, işgücü maliyetleri önemli bir harcama kalemidir ve bu maliyetler ne kadar fazla ise kar oranı o derece azalmaktadır. Bu formülün işçi sınıfının gündelik yaşamındaki karşılığı az sayıda işçi ile fazla üretim, düşük ve sigortasız çalışma, esnek ve uzun çalışma saatleri, işveren için bir maliyet unsuru olan iş güvenliği önlemlerinin olmadığı yani halk deyişiyle ‘kelle koltukta’ çalışma koşullarıdır.

Neoliberalizm dönemi bir bütün olarak ele alındığında, özelleştirmenin bu manzaranın bir parçası olduğu diğer bütünleyici parçasının da emek gücünün kontrol altına alınması olduğu görülmektedir. Neoliberal politikaların uygulayıcısı devletin bu yeni dönemdeki görevlerinin başında emeğin kontrol altına alınması gelmektedir (3:39).

Neoliberalizm döneminin bir özelliği olan ihracata yönelik üretim politikasının sonuçlarından diğeri bu ekonomi politik hedef doğrultusunda her şeyin mübah olmasıdır. Böylece 1970'lerin Türkiye'sinde Avrupa'dan esen sosyal refah devletinin rüzgarlarıyla çıkartılan işçi sağlığı ve iş güvenliği mevzuatı kağıt üstünde kalarak çalışma koşullarının denetiminde yetersizlik yaşanmıştır ve halen yaşanmaktadır.

Diğer bir özelleştirme stratejisi olan kamunun ticarileştirmesi olgusu açısından ise kamunun çeperine tutunmuş büyük bir taşeron şirketler ordusu ve güvencesiz, düşük ücretli, sendikası, belirli süreli sözleşmelerle istihdam edilmiş yüzbinlerce çalışan söz konusudur. Taşeronlaşmayla birlikte işyeri ölçeği küçülmüştür. 1995'te istihdamın %48'i elliden az işçi çalıştıran işletmelerde ve %10'u binden fazla işçi çalıştıran işletmelerde gerçekleşirken (12), 2010 yılına gelindiğinde bu rakamlar sırasıyla %62 ve %4 olmuştur(13). Diğer yandan kamu kuruluşlarının da ortalama işçi sayıları azalmıştır. 2000 yılında kamu sektöründeki bir işyerinde ortalama 39 işçi çalışırken 2008 yılına gelindiğinde bu sayı 24'e düşmesi, bu zaman aralığında kamu kuruluşlarının da küçüldüğüne işaret etmektedir. Özel sektördeki işçi sayısı ise her zaman işyeri başına 6-7 arasında değişmektedir.

Az sayıda işçi çalıştırma, kimi iş ve sosyal güvenlik mevzuatının yükümlülüklerinden muafiyet nedeniyle işveren açısından tercih edilmektedir. Bu muafiyetlerden biri 50'den az işçi bulunan yerlerde işyeri hekimi bulundurma zorunluluğunun olmamasıdır. En büyük özelleştirmenin yaşandığı madencilik sektörü günümüzde neredeyse tamamen özel sektörün elindedir. 2000 yılı ve sonrasında yapılan düzenlemelerle Eti Holding A.Ş. ye ait madenlerin çoğu özelleştirme kapsamına alınarak özele devredilmiştir (14). Yine Karadeniz Bakır İşletmesi 2004 yılında özelleştirilmiştir. Aşağıdaki tabloda madencilik sektöründe üretim yapan kamu kuruluşları görülmektedir (15:9).

DPT'nin raporuna göre madencilik sektöründeki önemli özel kuruluşların işçi sayıları 4-482 işçi

arasında değiştiği görülmekte ve "Türk madenciliğinde küçük ölçekli işletmelerin yaygın" olduğu tespiti yapılmaktadır (15:10).

İşletme ölçeğinin küçülmesi, ücretlilerin çalışma koşullarını, sendikal örgütlenme ve mücadele kapasitelerini olumsuz yönde etkilerden işçi sağlığı ve iş güvenliği sorunlarını da ağırlatmaktadır. 1994 yılında işçilerin haftada 50 saatten fazla çalışma oranı %38, 60 saatten fazla çalışma oranı ise %29 iken, 2006 yılına gelindiğinde bu rakamlar sırasıyla %52 ve %36'ya çıkmıştır(12).

Özelleştirmeler ve iş güven(siz)liği

İş kazaları yaşanan neoliberalizm döneminde yukarıda sıralanan çalışma koşulları ile 19. yüzyıl koşullarının geri döndüğü görülmektedir.

Özetleyecek olursak;

- Sigortasız ve kayıtsız çalışan sayısındaki artış
- Uzun ve esnek çalışma saatleri
- Taşeronlaştırma nedeniyle küçük işletmelerin sayıca artışı
- Küçük işyerlerinde iş güvenliği önlemlerinin yetersizliği
- Denetimsizlik
- İşçi sağlığı ve iş güvenliği hizmetlerinin kendisinin özelleştirilmesi

Bu çalışma ikliminin işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından sonuçları ise ağırdır. Resmi rakamlar yıllar içinde iş kazalarının azaldığını ifade etmesine karşın neredeyse kitlesel boyuta ulaşmış ölümlü iş kazaları gündeme gelmiştir. Basında facia haberleri kategorisinde verilen bu ölümler son yıllarda resmi rakamlarla ve resmi ağızlarla uyuşmayan bir tabloyu gözler önüne sermektedir. Türkiye'de yaşanan iş kazalarına daha ayrıntılı olarak baktığımızda karşımıza şu bulgular çıkmaktadır.

Türkiye'de en fazla iş kazası 'kömür ve linyit çıkartılması' faaliyetinde olmaktadır, 2010 yılında bu alanda 8150 iş kazası kayıtlara geçmiştir. Bunu metal ürünlerin imalatı (6918 iş kazası) izlemekte,

Tablo-4: Madencilik sektöründe kamusal üretim sürdüğü kuruluşlar üretim konuları ve işçi sayıları

Kamu kuruluşları	Üretim konusu	İşçi sayısı (2005)
TKİ	Linyit	10.152
EÜAŞ-Afşin-Elbistan Linyit İşl.	Linyit	1644
EÜAŞ-Kangal kömür işl.	Linyit	345
EÜAŞ- Park Termik-Park Tek.	Linyit	1080
TTK	Taş kömürü	13.200
Rödovansla işletilen sahalarda	Taş kömürü	1.300
Türkiye Petrolleri A.O	Petrol	3.906
	Doğalgaz	
ETİ Maden İşl.	Tüvenan bor	2.530
	Konsantre bor	
	Rafine bor	

Tablo-5: Türkiye'de en sık iş kazasının meydana geldiği ilk 5 faaliyet alanı

Faaliyet alanları	100 işçi başına iş kazası
Kömür ve linyit çıkartılması	16,25
Ana metal sanayi	3,19
Metalik olmayan ürünler imalatı	2,17
Makine ve teğizat hariç, fabrikasyon metal ürünleri imalatı	2,14
Elektrikli teğizat imalatı	1,89

üçüncü sırada ise inşaat (6437 iş kazası) bulunmaktadır. İşçi başına iş kazasının incelendiği bir ölçüt olan 'iş kazası sıklığı'nda birinciliği yine 'kömür ve linyit çıkartılması' faaliyeti alırken bu kez sıralamayı 'ana metal sanayi' izlemektedir. Aşağıdaki tabloda 100 işçi başına meydana gelen iş kazası sıklıkları (%) verilmiştir (13).

Kömür ve linyit çıkartılması işi çoğu özel sektör tarafından yapılan bir faaliyettir. 2009 yılı istatistiklerine göre 675 işyerinin %93'ü özeldir. Bu alanda üretim yapan özel işyerlerindeki ortalama işçi sayısı 60 iken kamuya ait olanlarda yaklaşık 300 işçi çalışmaktadır. Diğer yandan kamu ve özel sektörde çalışanlar arasındaki ücret eşitsizliği de oldukça çarpıcıdır, kamuda çalışan bir işçi günlük 134.5 TL kazanırken özel madenlerde çalışanların yevmiesi 39 TL'dir. (16). Bu rakamlardan özel madenlerin ucuz işçi çalıştıran küçük işletmeler olduğu görülmektedir.

Basında da yer bulan maden kazalarına bakıldığında ortaya çıkan tablo her zaman, iş güvenliği önlemlerinin alınmaması, denetimsizlik ve güvensiz çalıştırma. Aşağıda son yıllarda çok sayıda işçinin yaşamını kaybettiği maden kazaları ve nedenleri görülmektedir.

Kamu sektörüne ait madenlerde gerek iş güvenliği önlemlerinin alınması gerekse kişisel koruyucu malzemelerin temini ve kullanımı konusunda gerekenlerin yapıldığı, buna karşın özel sektördeki madenlerde hiçbir koruyucu malzeme olmadan ve önlem alınmadan işçilerin madenlere indiği bilinmektedir (17). Son yıllarda basına da yansıyan maden kazalarının en önemli nedeni iş güvenliğinin yetersizliğidir (18).

Resmi istatistiklerde iş kazalarının sıklığını incelerken dikkat edilmesi gereken noktalardan biri şüphesiz ki kayıt dışı çalışmadır. Kayıtdışı çalışmanın yaygın olduğu faaliyet alanlarında işçi sayısının gerçekte olduğundan az bildirilmesi nedeniy-

le iş kazası sıklığının yüksek bulunması beklenmelidir (Bkz. açıklamalar iş kazası sıklığının hesaplanması). Bu açıdan bakıldığında resmi istatistiklere yansıyan iş kazaları üzerinden değerlendirme yapma konusunda temkinli olmak gerektiği de ortaya çıkmaktadır. Oysa ölümlü iş kazaları resmi kayıtlardan daha az saklanabilen bir ölçüttür. Öyle ki kayıtdışı çalışan bir işçinin iş kazası geçirmesi durumunda hemen sigortalı yapılması söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle istatistiklerde işin ilk günü kazalarının fazla olmasında tek etken işçinin işe adapte olmaması olarak yorumlanmamalıdır. Nitekim Kocaeli'de yapılan bir araştırmada 1990-1999 yılları arasında meydana gelen ölümlü iş kazalarının %4.4'ünün işçinin işe başladığı gün meydana geldiği saptanmıştır. Dosyaların ayrıntılı incelenmesinde işçinin ciddi bir iş kazası geçirmesiyle kayıt işlemlerinin başladığı dolayısıyla sorunun işe uyum ya da talihsizliğin ötesinde olduğu görülmüştür (19).

Ölümlü iş kazalarını değerlendirmede iki ölçüt kullanılmaktadır; bunlardan ilki 100.000 işçi başına düşen ölüm sayısı (mortalite), diğeri ise meydana gelen iş kazalarında ölme olasılığı yani fatalite (öldürücülük) ölçütüdür. Türkiye'nin iş kazası ölçütleri incelendiğinde iş kazası geçirme sıklığının dünya ortalamasının altında olduğu ancak fatalitenin yüksek olduğu dikkat çekmektedir (19). Bu tablo Türkiye'de basit iş kazalarının bildiriminin yapılmadığı, ölüm ya da iş günü kaybıyla sonuçlanan ağır iş kazalarının bildirildiğini desteklemektedir. Şekil 2'de SGK verileri temel alınarak hesaplanmış iş kazası sıklığı ve iş kazalarının fatalitesi görülmektedir. Bu grafik yıllar içinde iş kazası sıklığı azalma gösterse de kazaların öldürücülüğünün arttığını gözler önüne sermektedir.

Tablo 3'de yine SGK istatistiklerine göre en öldürücü (fatal) ilk beş faaliyet alanı görülmektedir.

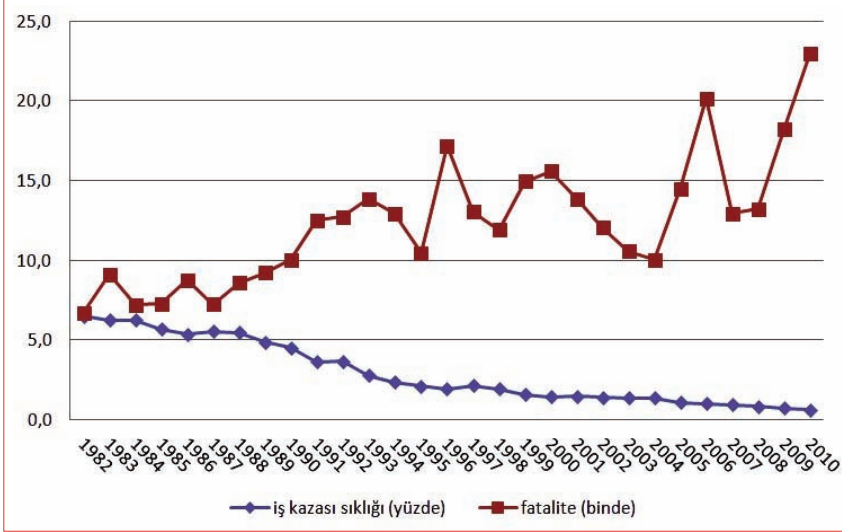
Tablo-6: Kitlesele ölümlere neden olan bazı maden kazaları.

Tarih	Yer	İşletme	Sonuç	Nedenleri†
1/1/2006	Balıkesir	Kömür ocağı	17 ölü, 7 yaralı	• Grizu patlaması
19/6/2008	Zonguldak	Kömür madeni	1 ölü, 3 yaralı	• Havalandırma yetersiz
16/6/2008	Maraş	Demir madeni	3 ölü	• Elektrik kablolarında antigrizu yok
10/1/2009	Bursa	Kömür ocağı	19 ölü	• Gaz ölçümleri yapılmamış, yanlış aydınlatma
7/7/2010	Edirne	Kömür ocağı	3 ölü	• Gaz maskeleri bulunmaması
17/7/2010	Zonguldak	Kömür ocağı	32 ölü	• Bir ateşleyici kaynağının sebep olduğu grizu patlaması
23/2/2010	Balıkesir	Kömür ocağı	13 ölü, 18 yaralı	

† Kazalardaki nedenler tekrara neden olmamak için tüm nedenler sıralanmıştır

Grafik-1: Türkiye'de yıllara göre iş kazası sıklığı ve iş kazası fatalitesindeki değişim (1982-2010)

(Kaynak: SSK İstatistik Yıllıkları)

2008 yılında SGK'nın faaliyet alanlarının sınıflandırılmasında yaptığı değişiklik ile üç ayrı başlığa bölünen inşaat sektörü sayıca iş kazalarının en sık olduğu 3. sektördür. Yaklaşık 1.5 milyon kişinin zorunlu sigortalı olduğu inşaat sektöründe işçi başına düşen iş kazası sıklığı %1'in altında gözlenirken yaşanan bir iş kazasında ölme olasılığı yüksektir. İnşaat sektörünün içinde bulunduğu duruma bakıldığında, son yıllarda toplu konut projelerinin tüm hızıyla sürdüğü görülmektedir. Kentsel dönüşüm projelerine paralel olarak yürüyen TOKİ projelerinin inşaat sektörünün büyümesindeki önemli rolü göz ardı edilmemelidir. TOKİ'nin ihale yoluyla hizmeti satın alması, irili ufaklı pek çok inşaat firmasının sürece katılmasını sağlamaktadır. Bunların yanında son yıllarda AVM'ler (alış-veriş merkezi), büyük kentlerde inşa edilen 'yaşam alanları' ve gökdelen inşaatlarının da hız kazandığını göz önünde bulundurduğumuzda iş kazalarındaki ölümlerin artışının açıklaması kendiliğinden orta-

Tablo-7: Türkiye'de iş kazası sonucu fatalitenin en fazla olduğu ilk 5 faaliyet alanı

Faaliyet alanı	1000'de
Bina inşaatı	86,4
Bina dışı yapıların inşaatı	67,6
Kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı	60,3
Özel inşaat faaliyetleri	57,8
Taşımacılık için depolama ve destek faaliyetleri	39,4

ya çıkmaktadır. Grafik-2'de 1999 yılından 2006 yılına gelindiğinde iki faaliyet alanında fatalitenin arttığı açıkça görülmektedir: inşaat ve madencilik (9,10).

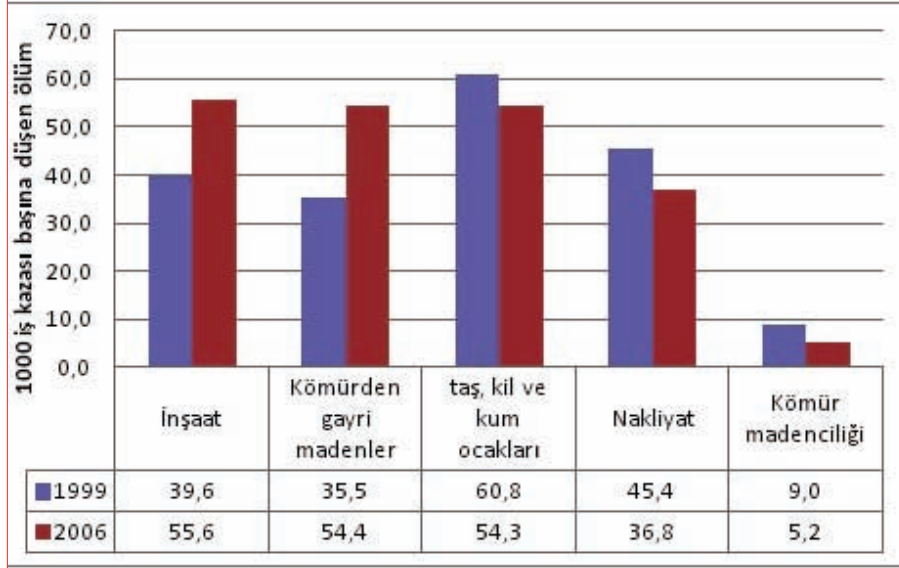
SGK istatistiklerine göre inşaat sektöründe meydana gelen her 1000 iş kazasından 73.8'i ölümlle sonuçlanmaktadır. SGK'nın 2008'den itibaren kullandığı alt başlıklara bakıldığında şu ayrıntılar ortaya çıkmaktadır;

- En fazla bina inşaatı alanında ölüm olmuştur (264 kişi), fatalite binde 86.4'dür.
- Bina dışı yapıların inşaatında 107 kişi yaşamını yitirmiştir, fatalite binde 67.6'dır.
- Özel inşaat faaliyetlerinde ise 104 kişi yaşamını yitirmiştir ve fatalite binde 57.8'dir.

İnşaat sektörünün bu biçimde üç başlık altında incelenmesi 2008 yılından önceki verilerle karşılaştırma olanağını ortadan kaldırmasına karşın yeni olanaklar sunmaktadır. Bu alt bölüme bize AKP Hükümetleri döneminde hız kazanan karayolu yapımı (duble yol) çalışmalarının iş kazaları anlamındaki maliyetini de göstermektedir. Bina dışı yapıların inşaatı kapsamında; karayolları ve demiryolları inşaatları, hizmet projelerinin inşaatı ve su projeleri, iskele, liman vb inşaatları bulunmaktadır. AKP Döneminde 2002 yılından itibaren yapılan 19.000 km yolun (20) işçi sınıfına maliyeti 2009 yılında 128, 2010 yılında 107 kişinin yaşamıdır. Ayrıca bu sektör, meydana gelen iş kazaları arasında ölme olasılığının en yüksek olmasından dolayı en tehlikeli sektördür.

Diğer yandan neoliberal dönemin öne çıkan özelliklerinden bir olan esnek çalışmanın da iş kazalarını arttığına ilişkin kanıtlar mevcuttur. Esnek çalışmanın bileşenleri; sayısal esneklik, işlevsel esneklik, ücret esnekliği, çalışma sürelerinin esnekliği ve işletmeler arası esneklik (taşeron eliyle işçi çalıştırma) olarak özetlenmektedir. Esnek çalışma ilişkilerinin yaygınlaşması işçinin ortalama kıdem süresini düşüren etkileri dolayısıyla ölümlü iş kazalarının nedenlerinden biri olarak tanımlanmıştır (12).

Grafik-2: Fatalite hızı en yüksek ilk beş faaliyet alanının 1999 ile 2006 yılı karşılaştırması

Sonuç

İş kazaları nedeniyle ölümler son yılların en öne çıkan işçi sağlığı ve iş güvenliği sorunudur. Gerek insanlığın bilim ve teknolojide geldiği ileri noktaya gerekse açıklanan kalkınma göstergelerine uyum göstermeyen bir tablo ile karşı karşıyayız. Kayıtlara geçen rakamlara göre her gün 200'e yakın iş kazası ve 4 ölüm olmaktadır. İş kazalarında hem yaralanmaların hem de ölümlerin bildirilenden daha fazla olduğu bilinen bir gerçektir. Buna karşın ölümlü iş kazalarında yıllar içinde artış gözlenmektedir. Buzdağının bu görünen kısmı ise gizlenemeyecek boyuttaki toplu yaralanma ve ölümlerdir: OSTİM kazası, madenlerdeki patlamalar, tersanelerde meydana gelen seri ölümler vb...

Kapitalizmin geldiği aşamada önemli bir araç olan özelleştirmeler şimdilik miyadını doldurmuş gibi görünmektedir. Çünkü mülkiyeti devredilecek pek bir şey kalmamış, doğrudan özelleştirme süreci neredeyse tamamlanmıştır. Bir zamanlar ifade edildiği gibi karlar özelleştirmiş, zararlar ise toplumsallaştırılmıştır. Söylenildiği gibi devlet ekonomik etkinliğini en aza indirmiş, rekabete dayalı bir piyasa ekonomisi oluşturmuş, devlet bütçesi üzerinde kamu kamburunu azaltmış ve söylenmediği (ama hedeflendiği) gibi kaynaklarını sermayeye kanalize etmiştir. Kısacası devlet içinde bulunduğumuz dönem itibarıyla üzerine düşeni yapmıştır.

Geriye kalan ise çalışma ortamlarının neoliberal

ral orman kanunlarıdır* ve küçük bir incelemeyle 19. yüzyılın çalışma koşullarının geri geldiğini görmek mümkündür. Artık kömür ocaklarımız neredeyse Germinal romanındaki mekanlardır, madenin çıkışında eşler ve ana-babalar yakınlarının madenden çıkmalarını endişe içinde beklemektedir.

Son dönemde 'sermaye için dadı devlet' rolüne bürünen AKP Hükümeti, doğrudan özelleştirmeler dönemi sonrasında kapitalizmin 'yeniden yapılan-

ma'sında üzerine düşenleri bir bir yapmıştır. Bir yandan sermayeye uygun iklimi yaratırken diğer yandan buna uygun mevzuat düzenlemeleri yapılmış, çalışma hayatındaki ahlaki ve yasal olmayan çalışma koşulları (örneğin işçi kiralama, esnek çalışma vb) yasal hale getirilmiştir. Ayrıca çalışma koşullarını denetlememenin ötesinde işçi sağlığı ve iş güvenliği hizmetlerinin kendisini taşeronlaştırmıştır.

Sonuç olarak günümüzün çalışma koşulları yani esnek çalışmanın, uzun çalışma sürelerinin, güvencesizliğin, sendikasızlığın, taşeronlaşmanın olduğu bu ortam, emeğini satarak yaşamını sürdürmek zorunda olan kitlelerin yaşamını tehdit etmekte hatta canına kast etmektedir. Şimdi sıra işçi sınıfının kendi üzerine düşeni yapmasındadır.

Kaynaklar

- 1- Günel Ş. Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Merkezi Ve Doğu Avrupa Ülkeleri Ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2006. Ankara.
- 2- Tandırcıoğlu H. Geçiş Ekonomilerinden Özelleştirme. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2002; 4(3):198-226.
- 3- Güzelşarı S. Küresel Kapitalizm ve Devletin Dönüşümü: Türkiye'de Mali ve İdari Yeniden Yapılanma. Sosyal Araştırmalar Vakfı. 2008. İstanbul.
- 4- Boratav K. "Ülkemizde ve Dünyada Yaşanan Özelleştirmelerin Genel Bir Değerlendirilmesi". Türkiye'de Özelleştirme Gerçeği Sempozyumu-3. TMMOB. Şubat 2010.

- 5- T.C. Başbakanlık Ózelleřtirme İdaresi Başkanlığı. http://www.oib.gov.tr/turkiyede_ozellestirme1.zip (erişim tarihi: 4 Ocak 2012)
- 6- Gúnlük-Őenesen G ve Akduran Ó. Ózelleřtirmenin Toplumsal Cinsiyet Açışından Değerlendirilmesi: TEKEL Órneđi. İçinde: Türkiye’de Kapitalizmin Gúncel Sorunları (Der. F. Ercan ve ark). Dipnot Yayınları. 2007. Ankara. S: 101-120.
- 7- Sosyal Sigortalar Kurumu. 1999 İstatistik Yıllığı. Sosyal Sigortalar Kurumu Genel Múdürlüđü. Yayın No: 621. 2000. Ankara.
- 8- SGK 2009 İstatistik Yıllığı. <http://www.sgk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 2 Ocak 2012).
- 9- Çalışma ve Sosyal Gúvenlik Bakanlığı. Çalışma Hayatı İstatistikleri 1999. ÇSGB alışma Genel Múdürlüđü Yayın No: 25. 2000. Ankara.
- 10- Çalışma ve Sosyal Gúvenlik Bakanlığı. Çalışma Hayatı İstatistikleri 2007. ÇSGB alışma Genel Múdürlüđü Yayın No: 33. 2008. Ankara.

Fotoğraf Ali İhsan ÓKTEN

- 11- TUSİAD. Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eřiřsizliđi: Sorunlar, Óncelikler ve özüm Ónerileri. Yayın No: TUSİAD-T/2008-07/468. 2008. İstanbul.
- 12- Mútevelliođlu N. Türkiye’de alışma Súrelerinin Uzaması ve Ólümlü İş Kazalarında Artış. Mesleki Sağlık ve Gúvenlik Dergisi. 2009;32:8-14.
- 13- SGK 2010 İstatistik Yıllığı. <http://www.sgk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 2 Ocak 2012).
- 14- Etimaden İşletmeleri. Ózelleřtirme Yüksek Kurulu Kararları. <http://www.etimaden.gov.tr/tr/mevzuat/3.7.%C3%96ZELLE%C5%9ET%C4%B0RME%20Y%C3%9CCKSEK%20KURULU%20KARARLARI.pdf> (erişim tarihi: 05/01/2012)
- 15- Devlet Planlama Teşkilatı. Madencilik Ózel İhtisas Komisyonu Raporu. Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013. T.C. Başbakanlık-Devlet Planlama Teşkilatı. Yayın No: DPT:2739-ÓİK:690. 2007. Ankara.
- 16- Çalışma ve Sosyal Gúvenlik Bakanlığı. Çalışma Hayatı İstatistikleri 2010. Genel Yayın No: 167. 2011. Ankara.
- 17- Türk Tabipleri Birliği Halk Sağlığı Kolu. 16. Gezici Eğitim Semineri Raporu: "Madenler ve Sağlık". Toplum ve Hekim. 2004;16(9): 459-470.
- 18- Türk Mimar ve Múhendisleri Birliği (TMMOB) Maden Múhendisleri Odasının Basın Açıklaması. http://www.tmmob.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=7829&tipi=9
- 19- Etiler N, olak B, Biçer Ó, Barut N. Fatal occupational injuries among workers in Kocaeli, Turkey, 1990-1999. Int J Occup Environ Health, 2004;10:67-74.
- 20- Ulaştırma Bakanlığı Karayolları Genel Múdürlüđü. 2011 Mali Performans Programı (Nihai). (<http://www.kgm.gov.tr/SiteCollection/Documents/KGMdocuments/Kurumsal/PerformansProgrami/11performans.pdf>) (Erişim Tarihi: 3 ocak 2012)

*Bu benzetme, F. Ercan’dan alınmıştır. (Bkz. “Neo-liberal Orman Yasalarından Kapitalizmin Kúresel Kurumsallařma Súrecine Geçiş: Yapısal Reformlar-I”, İktisat Dergisi, 2003;435:3-9.)

Açıklamalar:

İş Kazası Sıklığı (yüzde) = (Bir yıl içinde gerçekleşen iş kazası sayısı / Aynı yıldaki işçi sayısı) x 100

Mortalite hızı (yüzbinde) = (Bir yıl içinde gerçekleşen ólüm sayısı / Aynı yıldaki işçi sayısı) x 100.000

Fatalite hızı (binde) = (Bir yıl içinde gerçekleşen ólüm sayısı / Aynı yıldaki iş kazası sayısı) x 1000.●